

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LYMBUS 2024

Tartalom

A Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények
2024. évi számának tisztelgése a Collegium Hungaricumok
alapításának centenáriumán

- 11 SZABÓ MÁTYÁS
„A m. kir. oktatásügyi miniszter Ő Excellenciája a magyar kormány legforróbb elismerését küldi”. Magyar oktatók tevékenysége az osztrák–magyar külügyi utánpótlásképzésben a Cs. és Kir. Konzuli Akadémián
- 41 UJVÁRY GÁBOR
„Csendes sziget a nagy város kellős közepén”. A berlini Collegium Hungaricum otthona
- 69 DÉVAVÁRI ZOLTÁN
Az „Udvarhelyi-ügy”
- 107 KERESZTES CSABA
A magyar történetírás 1936 és 1947 között.
Makkai László bibliográf tanulmánya a francia tudományos élet tájékoztatására
- 153 TÓTH ÁGNES
A Berliini Magyar Kultúra Háza megalapítása
- *
- 181 ERDŐS BENCE – NEUMANN TIBOR – RÁGYANSZKI GYÖRGY
Egy régi városkönyv kalandos élete. (Németlipcse legrégebbi jegyzőkönyve és korai bejegyzései)
- 223 KANÁSZ VIKTOR
Várday Pál esztergomi érsek levelei a parmai állami levéltárból (1537–1548)

- 237 VIROVECZ NÁNDOR
Erdélyi vajda kerestetik. Ecsedi Báthory András javaslatai
Giovanni Battista Castaldónak (1553)
- 263 HÁMORI NAGY ZSUZSANNA
Izabella királyné és II. János választott magyar király
kapcsolatai a konstantinápolyi francia követekkel
(1557–1569)
- 297 LOVAS BORBÁLA – PETNEHÁZI GÁBOR
Enyedi György halotti orációja Hunyadi Demeter fölött
(RMNY 688)
- 321 TOMKÓ ZOLTÁN
Egy meghíúsított kiadás? Julius von Salm
Báthory Zsigmondnak címzett levele
Giovanni Michele Bruto Magyar történetéről (1592)
- 345 BURAK AKIN
Magyar rabok portréi a 16–18. századi Isztambulból
- 367 PETNEHÁZI GÁBOR
„Bécsi tanácskozás és pápistai végezés az magyar nemzet ellen”
(1624)
- 387 BALOGH ZSUZSÁNNA
Meghívók a Bornemissza família 17. századi lakodalmaira
- 407 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
A gályákról szabadult magyarországi prédikátorok
küldöttségének látogatása a leideni református gyülekezetnél
(1676)
- 425 RESTÁS ATTILA
Unitárius temetési prédikációk Sárosi János felett (1703)
- 447 KOCSIS ANNAMÁRIA
A boszorkányság ismeretlen forrásai Szabolcs vármegye
levéltárában II.

- 465 HEGYI ÁDÁM
Levelek Erdődy György országbíró és az algyői reformátusok viszonyával kapcsolatban (1735–1744)
- 501 TÓTH FERENC
Messze esett-e az alma a fájától? II. Rákóczi Ferenc fejedelem méltatása 1737-ből
- 519 HURSÁN SZABOLCS
Batthyány Lajos Ernő életrajza (1746)
- 535 POSTA ANNA
Szőnyi Benjámín latin nyelvű versei a keresztény kegyességről
- 549 NAGY ÁGOSTON
„Dicsekvő búcsúztatás”. Báró Pászthory Menyhért ezredes baranyai inszurgenseket búcsúztató beszédének ügye a Polizeihofstelle előtt (1810)
- 571 KISS MARGIT
Adalék a Tübingai pályairás történetéhez 1812-ből
- 583 LAJTAI L. LÁSZLÓ
„Language which was meant to unite man to man, has been allowed to become a barrier between man and man”
Friedrich Max Müller levelei Hunfalvy Pálhoz (1873–1878)
- 611 SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM
Széll Kálmán „paktuma” és mellékletei
- 637 GYARMATI ENIKŐ
A svájci Kék Kereszt helye az alkoholizmus elleni küzdelem kultúrtörténetében: Beszámoló a Magyarországi Kék Kereszt Egyletek 1918–1921. évi helyzetéről
- 651 BÁBA VIKTÓRIA – BENE KRISZTIÁN
A Nemzetközi Brigádok Franciaországban internált magyar tagjai I. A jelenlegi határokon belül született veteránok
- 679 CSEKE PÉTER
Balogh Edgár levelei Kacsó Sándornak a Vásárhelyi Találkozó előkészítése idején

- 691 FÓRIS ÁKOS
Tábori lelkészek a Donnál. Dokumentumok a magyar királyi
2. honvéd hadseregnél szolgáló magyar tábori lelkészeknek
a katonai elöljárósággal és polgári lakossággal való
kapcsolatához
- 731 KOVÁCS BALÁZS
„Ilyen túlzásokra maga Rákosi elvtárs haragudna a legjobban”.
Molnár Erik és Révai József levélváltása 1952-ben
Rákosi Mátyás születésnapjára a *Századok*ban megjelenő
„tudományos” írás kapcsán
- 739 GECSÉNYI LAJOS
Ahogyan egy volt katona látta. Nádas Lajos vezérkari ezredes
válaszai az amerikai katonai kémelhárításnak (CIC)
a magyar emigrációról feltett kérdéseire (1952)
- 757 EÖRY GABRIELLA
1956-os menekültek Angliában
- 781 KOVÁCS-GERGELY MARIANNA
Adalékok a magyar konzuli szolgálat újjászervezésének
történetéhez – az 1. sz. Konzuli utasítás (1960)
- 791 WENCZ BALÁZS
Az NDK párt- és kormányküldöttsége Magyarországon
1964. május 6–12.
- 821 JÁNOSI CSONGOR
Életrajzi adalékok a titkosszolgálati görbe tükörben.
Kányádi Sándor és erdélyi kortársai
a Securitate 1968. évi irataiban
- 855 SERES ATTILA
Magyar diplomaták Kárpátalján a brezsnyevi érában
(1969–1982)
- 913 Szerzők

Unitárius temetési prédikációk Sárosi János felett (1703)

A kissárosi vagy szőkefalvi előnevet használó Sárosi János 1703 májusának elején hunyt el Szentivánon s temetésére május 8-án került sor a Küküllő vármegyei Szőkefalván. Az unitárius egyház jótévőjének a „*temetésére megy a püspök, Senior, Cantor és 4 diák; a háznál prédikált a püspök, latinul orált professor Szaniszló, a sírnál prédikált tekintetes Dersi Pál úr, magyarul orált Szentiváni Bartók János tordai rector úr; hazajöttek 15-én*” – jegyezték be a patrónus végtisztességét a kolozsvári unitárius kollégium anyakönyvébe.¹ A temetési szertartáson elhangzott beszédek csak részben ismertek: világi orációk szövege nem maradt fenn, két magyar nyelvű prédikáció azonban megtalálható a marosvásárhelyi Teleki Téka (Teleki–Bolyai Könyvtár) egy kéziratos kolligátumában.² A kötet a székykeresztúri Unitárius Kollégiumból került mai őrzési helyére, több kéz írása figyelhető meg benne, alkalmi beszédeket tartalmaz, így más temetési prédikációk mellett azt a kettőt is, amelyek Sárosi János koporsója felett hangoztak el. Az első prédikáció szövege fölé egy idegen kéz jegyezte fel az alkalmat: „*Anno 1703 in Szentiván cum Johannes Sárosi vitam cum morte commutavit*” (Az 1703. esztendőben Szentivánban, amikor Sárosi János az életet a halállal cserélte fel).³ A másik prédikáció előtt – ugyanazzal a kézirattal – azt olvashatjuk, hogy „*Cum Spectabilis ac Generosus Dominus Joannes Sárosi tumularetur*” (Amikor tekintetes és nemzetes Sárosi János urat eltemették).⁴ A temetésről nem maradt fenn egyéb forrás, ezért nem lehet sem megerősíteni, sem kizárni, hogy a kolozsvári kollégiumi anyakönyvben megörökített személyek a két magyar nyelvű temetési prédikáció szerzői.⁵

Sárosi János pályájáról részletes feldolgozás nem született, bár alakja már a 19. századi egyháztörténetek érdeklődését is felkeltette.⁶ 1686. október 29-én kelt végrendeletéből derül ki, hogy „*szintén ötven esztendőhez közöklöttő állapotában*” rendelkezett, tehát

¹ BENCZÉDI, 1887, 253.

² TBK Ms. 634

³ Uo., 401–412.

⁴ Uo., 413–422.

⁵ Almási Gergely Mihály 1692-től haláláig, 1724-ig töltötte be az unitárius püspöki tisztséget; Dersi S. Pál 1673-tól bölöni tanító, majd dicsőszentmártoni lelkész, akit 1692-ben a tordaiak papjuknak választottak, ügyében fennmaradt kissárosi Sárosi János ítélmester egy levele a tordai eklézsiahoz, 1706-ban halt meg Tordán. PAP, 1917, 129–131, 137; KELEMEN, 1923, 189–190.

⁶ Pályafutásának rekonstruálását nehezíti, hogy a korszakban több Sárosi János nevű és unitárius vallású személy is működött. A kissárosi vagy szőkefalvi előnévű mellett létezik egy pókai Sárosi János is, aki I. Rákóczi György idején volt ítélmester és fiscalis director, s az ő egyik fia az az ifjabb pókai Sárosi János (1633–1710?), aki ugyancsak jogi pályán tevékenykedett. KELEMEN, 1912; MIHALIK, 2016, 98–99.

1636 körül születhetett, kismanesi családból, mert javairól a következőket írja: „*a mi kevés jószággal és értékkel Isten engemet e világi életemben eddig látogatott, azokban nekem igen kevés vagyton östől maradt jóm, hanem mindeneket azon kívül magam sok fáratsággommal kerestem.*”⁷

Horn Ildikó gyűjtötte össze a pályafutására vonatkozó adatokat: „*a tanulóévek után fejedelmi hivatalnokként, az adóigazgatás területén kezdett dolgozni, és mint Küküllő vármegye követe vett részt az országgyűléseken.*”⁸ Az 1668. eleji országgyűlésen újonnan kivetett adó beszédére rendelt perceptor egy Sárosi János és Szakács Péter: Trócsányi Zsolt feltételezése szerint az előbbi lehet azonos a későbbi török diplomatával és ítélmesterrel,⁹ aki felett a közölt prédikációk elhangzottak. 1673-ban a számvevők mellett kinevezett adóügyi szakértőként dolgozott.¹⁰ Diplomáciai karrierje 1677-ben kezdődött, amikor Apafi fejedelem portai követnek nevezte ki, azonban több követtársához hasonlóan őt is elérte az a sors, hogy rabságba vetették és tömlöcbe zárták egy 1679. évi incidens miatt.¹¹ Török követségére és bebörtönzésére utalt az a Sárosi dicséretét tartalmazó verses ajánlás, amelyet Szentpáli N. Ferenc készített a *Verbőczy István Törvény Könyvének Compendiuma* című kiadványhoz (RMK I. 1541 és 1625), s amelyből a temetési prédikáció is idéz:

Mert hogy munkáidat tégyem egy summában:
Tizennégyszer vóltál követ más Országban,
És Pogányok között Hazánkért fogságban
Rab-vasat viseltél Törökországban.

Melly követséggel Hazánkkal jót töttél,
Császárral s Vezérrel sokszor szembe mentél
S elméddel Barbarus népet hozzánk fűztél
Sok nyomorúságot érettünk szenvedtél.¹²

Sárosi János 1686-tól töltötte be – Alvinczi Péterrel együtt – az ítélmesteri tisztséget, majd 1693-ban az erdélyi országgyűlés guberniumi tanácsosnak választotta, de az adóügyi főbiztosságot is ellátta.¹³ Pályája azonban 1702 elején megtört, s Rabutin, aki példát akart vele statuálni, hamisítás és lázítás vádjával börtönöztette be. Sárosi azonban „*nem tört meg, hanem minden jogi és diplomáciai tudását latba vetve elérte, hogy I. Lipót elé vihesse az ügyét, és Bécsben próbálja meg tisztázni magát*” – írja Horn Ildikó.¹⁴

⁷ RÉDIGER, 1876, 330.

⁸ HORN, 2008, 88.

⁹ TRÓCSÁNYI, 1980, 309, 313.

¹⁰ Uo., 317.

¹¹ KÁRMÁN, 2012, 53.

¹² VARGA, 1988, 66 (7–8. vsz.).

¹³ TRÓCSÁNYI, 1988, 229; HORN, 2008, 89.

¹⁴ HORN, 2008, 90.

Az 1703. februári fehérvári országgyűlésről jegyezte fel Vizaknai Bereczk (Briccius) György, hogy „*ebben a gyűlésben hosszas és keserves rabságból megszabadul az méltóságos úr Sárosi János, akkori ítélőmester, és Bécsbe hívatatik a német császárhoz.*”¹⁵ Az ugyancsak kolozsvári Szakál Ferenc naplójában szintén megörökítette, hogy „*éppen Szent János napján reggel mene el innen Kolozsvárról Bécsbe Sárosi János uram; Isten hordozza békével.*”¹⁶ Útja sikerrel járt, és elérte felmentését, valamint a tisztségeibe való visszahelyezését. Sárosi Bécsből való visszatérésének örömeire készítettek a kolozsvári unitárius kollégium diákjai azt a 29 strófás latin és 44 strófás magyar nyelvű költeményt, amelyeket fentebb többször idézett tanulmányában Horn Ildikó közölt, illetve amelyeknek helyes datálását adta.¹⁷ Sikerét azonban Sárosi nem sokáig élvezhette, mert 1703 májusában elhunyt. Ezekre a megpróbáltatásokra azonban a prédikációk csak röviden térnek ki.

Az a kéziratos kötet, amelybe a vizsgált prédikációkat belekötötték, *Bölöni Pap Ferenc Halotti prédikációi* címen található a marosvásárhelyi könyvtárban. A kutatás nem tud ilyen nevű bölöni lelkészről,¹⁸ de a név úgy sem ismeretes, hogy fölötte tartottak volna temetési beszédet. A vaskos kötet több kéz írása; az eltérő kézírások – és egy-egy belső címlap – alapján lehet a kötetben kisebb szövegegységeket elkülöníteni. A szövegek többségét a 17–18. század fordulóján írták vagy másolták, az első részt például 1697–1709 közé datált beszédek alkotják. A harmadik egységet külön címlap vezet be, ezen olvasható – ami vitathatatlaná teszi a kézirat bölöni eredetét –, hogy „*Anno 1707. Másodszor jövén Bölönben Papságra, pro Salutatione prima e volt Textusom.*”¹⁹

A kutatás a legutóbbi időben több, a sepsiszéki Bölönhöz kapcsolható vagy – a kézírások egyezését észelve – a szerzőkhöz, másolókhöz köthető kéziratos kötetet tárt fel és azonosított. A kolozsvári Akadémiai Könyvtár őrzi azt a *Prédikációk vázlat*a című kötetet,²⁰ amelynek címlapja 1696 júliusában kelt, s – amint Molnár Dávid korábbi megfogalmazásomat pontosította – ezt az előbbi kolligátummal az is összekapcsolja, hogy „*van a két kötetben egymással megegyező kézírás.*”²¹ Ugyancsak Molnár vette észre, hogy a fenti marosvásárhelyi kötetben van egy egység, amelyen szerepel az összeállító, Homoródszentmártoni K. János névbeírása,²² így joggal kötötte ehhez a bölöni korpuszhoz Homoródszentmártoninak a *Prédikálószerék* című kötetét,²³ valamint azt a szintén Marosvásárhelyen, a Teleki Tékában őrzött Ms. 2752 jelzetű kolligátumot, amelyben ugyancsak a fenti kötetekből ismerős kézírást talált.²⁴ A 17–18. század fordulójáról tehát több olyan szerkesztett kötet is fennmaradt, amelyek Bölönhöz vagy az erdélyi

¹⁵ PATAKI, 1990, 241.

¹⁶ Uo., 274.

¹⁷ HORN, 2008.

¹⁸ A vizsgált időszakból csupán Gálfalvi Pál senior neve ismeretes 1700 körül. LÓFI, 1930, 110.

¹⁹ TBK Ms 634, 489.

²⁰ AK MsR 1214.

²¹ SZIGETI MOLNÁR, 2024, 30. (25. jegyz.) – a kötetre vonatkozó további feldolgozások: RÁCZ, 2007; RESTÁS, 2013; RESTÁS, 2015; LOVAS, 2024.

²² SZIGETI MOLNÁR, 2024, 30.

²³ A kötet kompilációs eljárásaihoz lásd DOMOKOS, 2023; SZIGETI MOLNÁR, 2023.

²⁴ SZIGETI MOLNÁR, 2024, 24–26.

Háromszékhez, pontosabban Erdővidékhez kapcsolhatók, íráskéjük vagy lejegyzőjük személye is azonosítható, és az eddig elvégzett elemzések alapján tartalmi és szerkesztési szempontból is hasonlóknak mondhatók.

A kutatás rámutatott, hogy az a tény, hogy ezek a kéziratos kötetek közel azonos időben születtek meg nagy számban, annak köszönhető, hogy az 1695. évi adámosi zsinat elrendelte az unitárius lelkészek számára, hogy hétről hétre prédikációikat lejegyezzék s abból egy „*illendő könyvet*” összeállítsanak, amit a következő zsinatnak kellett ellenőriznie.²⁵

Az unitárius kegyességi irodalom mind a katolikus, mind a református fejedelmek alatt – tulajdonképpen az 1570-es évektől egészen a 18. század végéig – kéziratosságba kényszerült, mert kevés kivételtől eltekintve nem jelentethettek meg nyomtatásban teológiai munkát, így prédikációt sem.²⁶ (Az sem enyhített a helyzeten, hogy éppen a vizsgált időszakban, 1697–1703 között működhetett unitárius nyomda Kolozsváron.²⁷ Ennek vezetője azonban, a Lengyel Andrásné is nevezett Kmita Andrásné 1703-ban elhunyt, így már a felette tartott halotti beszédet is a református Telegdi Pap Sámuel nyomdájában adták ki a következő esztendőben.²⁸) A kéziratosságba zárkózás kényszeréből fakad, hogy az unitárius lelkészek beszédeik elkészítéséhez nem használhattak saját felekezetiükön belül keletkezett retorikai és homiletikai kézikönyveket, illetve mintául szolgáló nyomtatott prédikációkat, hanem a rendelkezésükre álló református – vagy ritkábban – katolikus nyomtatott anyag kivonatolásával, imitálásával, átdolgozásával éltek,²⁹ vagy – amint a vizsgált bölöni kötetek is bizonyítják – egymás kéziratos anyagait hasznosították. Ezzel magyarázható a nagyszámú vendégszöveg megléte a bölöni kötetbe bejegyzett beszédekben, így a Sárosi János felett elmondott halotti beszédekben is.

Bár ez a közölt két prédikáció nem teljes, hanem – néhány helyen – vázlatos és olykor hiányos, gondolatmenetük és főbb szerkezeti sajátosságaik mégis jól követhetőek, annak ellenére is, hogy a beszéd szerkezeti egységei nem mindig vannak feltüntetve a szövegben.³⁰

A bölöni kötetben lévő két halotti beszédhez hasonló kolozsvári iskolai prédikációkban, amiket Túri Tamás vizsgált, „*két nagy egység figyelhető meg, az első a textus magyarázata, ám kizárólag bibliai locusok alapján, a második pedig a tanulság levonása és az applikáció*”.³¹

A közölt első szövegben a prédikátor – a felvett igék alapján – a Jer 45:4-et idézve a tanításának legfőbb gondolatát foglalja össze: ezekben az „*igékben jelenti Isten ő felsége, hogy ő felsége építi az országot, várost, ecclesiát, ő felsége is rontja el*”. Majd az ige hat

²⁵ TÚRI, 2015, 197; SZIGETI MOLNÁR, 2023, 146–147; LOVAS, 2024, 77.

²⁶ MOLNÁR, 2015, 48–57; TÚRI, 2015, 199; BALÁZS, 2022, 9.

²⁷ MOLNÁR, 2018; PERGER, 2018.

²⁸ RMK I. 1691.

²⁹ BALÁZS, 2022, 12–22; a fentiekén kívül, számos esettanulmánnyal, lásd MACZÁK, 2014; KISS–MACZÁK, 2019; és a *Keresztény Magvető* 129. évfolyamának (2023) tematikus 2. számát.

³⁰ Az egyházi beszéd szerkezeti egységeinek számontartásáról a korabeli prédikációs gyakorlatban: BARTÓK, 1998, 210.

³¹ TÚRI, 2015, 201–202.

versét két részre osztva értelmezi, és a textus gondolati egységei szerint haladva építi fel beszédét. Ám eltérve a Túri által felismert sémától, a bibliai locusok mellett a magyar történelem két topikus történetét (Zsigmond király nikápolyi vereségét és I. Ulászló halálát a várnai csatában) is felhasználja a vallásos tanítás érdekében. A beszéd második nagy részében a *doctrinát* (tanulság, tanítás), majd annak feddő hasznát (*arguitio*) fogalmazza meg két antik exemplumot is (Diogenes, Metellus Numidicus) felidézve. A beszéd rá szabása, alkalmazása (*applicatio*) nincs a szövegben jelölve; az mutatja, hogy rátért erre a szövegegységre, hogy többes szám első személyben folytatja, Sárosi halálát a gyülekezet egészét érintő csapásként értelmezi, és a közösség megtérését sürgeti.

A közölt második prédikáció szerkezete eltér az előzőtől: míg az nem tartalmaz *exordiumot* (bevezetés), ez igen, s a textusban megnevezett Illyés próféta mellett annak az Énokknak a történetére utal, aki ugyancsak elragadtatott. Az előző prédikációhoz hasonlóan az ígét ez is két részre osztja, a beszéd folytatása azonban bonyolultabb, mert a tanulságot, tanítást (*doctrina*) négy önálló pontban fejt ki, de ezek közül csupán az első tanulság feddő hasznát jelzi (*arguitio*). E második beszéd rövid *applicatiója* idézi csak fel Sárosi életének küzdelmes végét: „*A mi Illyésünk is eleget harcolt a világgal, eleget mocskolák vénségébe, de az ő jól viselt dolgaiért az Isten elragadta, ma téteti be Isten testét a földbe.*”

Ez utóbbi példa, Sárosi és Illyés próféta azonosítása jelzi a bibliai mitizáció hatásos alkalmazását a prédikációk egész szövegében.³² Ahogyan a Bibliában egy-egy jeles személy távozása, halála (Lóth, Noé, Josafát, Jósiás, Salamon), úgy a haza „oszlopainak” kidőlése is azt jelzi, hogy a közösséget, a népet, a nemzetet el fogja érni Isten büntetése.³³ Amint a második prédikáció második tanulsága (*doctrina*) megfogalmazza: „*A kegyes, istenféle embereknek e világból való kimúlások az ország, az ecclesiák nagy kárát nézik. [...] Ilyen nagy kárunk van minékünk a mi Urunkban, nagy jó Urunkat, ecclesiánknak patronusát teszik ma földbe.*” Az első prédikáció végén – bár nincs jelölve, ez a szakasz feleltethető meg az *applicatió*nak – olvashatunk hasonlót: „*Valóban vagyunk részünk ebben a boldogtalan üdőben, miképpen látogat münket is a nagy Isten, mikor megnyomordott országunknak egyik támaszát, szegény ecclesiánknak egyik táplálóját, méltóságos Sárosi János urunkat Isten, közölünk a halál által kiszólítá. [...] Ecclesiánknak táplálója. Tanúbizonyosságot tehetnek erről Erdélyben letelepedett Unitaria Ecclesiáink. Mikor hazánk szíve csak meg nem hasadna, látván szomjúval való epekedését fiának, miképpen Isten anygala mutatá egy forrást, úgy mutatta vala Isten mü nekünk e víz nélkül való üdőbe vigasztalásunkra.*”

A korábbi kutatások a bölöni kéziratok kötetekben számos vendégszöveg, átvétel jelenlétét mutatták ki. A magyar történelmi exemplumok közül a nikápolyi csatára való utalás pontos forrása nem ismert, bár a történet más megfogalmazásban szerepel Bonfininél vagy Nadányi Jánosnál is.³⁴ A *Romulidae Cannas...* kezdetű epigramma vi-

³² HARGITTAY, 2001, 24.

³³ LUFFY, 2015, 97.

³⁴ BONFINI, 1936, 34; NADÁNYI, 2001, 170.

szont annyira elterjedt volt a korban, hogy az átvétel forrásának azonosítását ez teszi bizonytalaná.³⁵ A várnai csata exempluma, igaz, csak utalásszerűen, a kolozsvári *Prédikációk vázlata* című kötetben is megtalálható. A kéziratnak ez a része nehezen olvasható és igen vázlatos (csak egy kis kutyanyelven van a kötetbe fűzve): Sénakhérib újasszír király történetét idézve (2Kir 18:13.) mondja el, hogy „*milyen pusztítás követte az ő hűtelenségét, és a fő vétek között említi meg a hamis cselekedeteket*”. Majd így folytatja: „*Így jára László király, ki békét igen kérte a törökkel, de fel fejté, Romulidae Cannas ego Varnam, Cseh László király, Hunyadi Johannes, Ciliai Groff hal.*”³⁶ Ennek a felsorolásnak viszont megvan az előzménye Enyedi György kéziratban maradt, de másolatokban mégis elterjedt prédikációiban: „*Jól tudjuk, mint jára Lengyel László király, mikor az pápa tanácsából megszegte az frigyét, kit Amurates török császárral azelőtt kötött vala.*”³⁷ Ez az említés beleillett a protestáns történelemszemléletbe, amennyiben pápaellenes éllel lehetett használni, esetleg a török kiűzése előtt a törökkel kötött szövetség igazolására lehetett használni, mint Nagyar József, Apafi fejedelem udvari papja, aki akkor utalt a várnai csatavesztésre, amikor az 1686. július 14-én Szebenben tartott prédikációjában a törökkel való barátság megtartása mellett állt ki.³⁸ A bölöni prédikációkban azonban nyoma sincs konkrét politikai állásfoglalásnak, inkább a bűnököt általában ítéli el. Meglepő viszont, hogy az ugyancsak miklósvárszéki (erdővidéki) származású, de Bécsben élő és katolikus Kálnoki Sámuel erdélyi vicekancellár 1701-ben írt kalendáriumfeljegyzéseiben is idézi ezt az inkább református környezetben felhasznált verset.³⁹ Még egy példával lehet bővíteni Szentmártoni Szabó Géza fentebb idézett adattárát: Cserei Mihály 1693 októberében jegyezte föl az epigrammát.⁴⁰ Mivel Cserei szintén erdővidéki volt, talán megkockáztatható egy föltevés: a 17–18. század fordulóján ebben az erdélyi mikrorégióban, különleges módon cirkulált a szóbeli és írásbeli kultúrában – református, unitárius és katolikus közegekben egyaránt – ez a Janus Pannoniusnak tulajdonított költemény.

A Sárosi János felett elmondott két temetési prédikáció a kéziratosságban szinte napjainkig rejtve maradó erdélyi unitáriusok egyházi irodalmának egy-egy olyan darabja, mely méltán tarthat számot az irodalom- és művelődéstörténet kutatóinak figyelmére is. A prédikációkban nem található meg az elhunyt főúr pontos életrajzi adatai vagy a korszak politikai eseményeire történő utalások: ezeket minden bizonnyal a temetésen ugyancsak elhangzó magyar és latin nyelvű halotti *oratiók* tartalmazták. Ezzel szemben a szövegek az önálló Erdélyi Fejedelemség bukása után a Habsburg-uralom intézkedéseit egyházi üldözésként megélt unitárius közösség önképét mutatják fel, bennük a sajátos identitásukat megteremtő retorikai-homiletikai technikák is tanulmányozhatók.

³⁵ SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2012.

³⁶ AK MsR 1214, 132r.

³⁷ ENYEDI, 2016, 232.

³⁸ NAGYARI, 1900, 125.

³⁹ PAPP, 2015, 66.

⁴⁰ CSEREI, 1893, 235.

A prédikációk átírásánál arra törekedtem, hogy a szövegeket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közöljem, a bennük lévő nyelvjárási-hangtani sajátosságokat azonban igyekeztem megtartani. A közkeletű rövidítéseket (szent, Isten, Jesus Christus, felsége) jelzés nélkül feloldottam. A bibliai neveket egységesítettem, átírásuknál a revideált Károli-fordítást tekintettem irányadónak. A gyakran hevenyészett íráskép miatt egy-egy szó, ritkábban fél mondat olvasata bizonytalan, esetleg lehetetlen, ebben az esetben a hiányra [---] utal, a bizonytalan olvasatot [?] jelöli. Mivel a szöveg gyakran vázlatos, a prédikátor által le nem írt, de kiegészítendő részre ~ jel utal, akárcsak a kéziratban. Ha egy mondat csonka, de feltehetően emlékezetből folytatandó, akkor arra ~ jel utal.

Források

1.

Halotti prédikáció Sárosi János felett

1703

TBK Ms. 634.

[401] <Anno 1703 in Szentiván⁴¹
cum Johannes Sárosi vitam cum morte commutavit>⁴²

Textus: Esa 3:2–7.⁴³

Íme a Seregeknek Ura, Istene elveszi Jerusalemből és Júdából a támaszt, a táplálót, a kenyérnek minden erejét és a víznek minden erejét. Az hatalmast, a hadakozót, a bírót és a prophetát, a jövődő dolgoknak meglátóját és a vén embert. Az ötvenedes hadnagyot, a becsületest, a tanácsost, a tudós mesterembert és az ékesen szólót. És adok nekik gyermek fejedelmeket, a gyermekek uralkodnak őrajtok. És ilyen módon a község között egyik a másikat, és ki-ki az ő társát megnyomorítja. A gyermek a vén emberen, és az elvetetett alávaló a tiszteletes emberen uralkodik.

⁴¹ A település azonosítása bizonytalan: Szentiván település Háromszéken, 1899-ben egyesítették Laborfalvával Szentivánlaborfalva néven (románul Sântionlunca); ma Uzonhoz tartozik. Másik lehetőség a Vajdaszentiván, egykor Torda vármegyei községgel való azonosítás (románul Voivodeni): egy 1652. évi perben szerepel „Gillányi Gergelyné Bodoni Susanna Vajdaszentivánon, Torda vármegyében lakó Sárosi János nevű tisztartaja”, aki nem azonos az 1635 körül Torda vm. jegyzőjével, Sárosi János deákkal, aki később a fiscalis direktorságba emelkedett. DÁNÉ, 2006, 102.

⁴² Idegen kézzel a lap felső sarkába írva: Az 1703. esztendőben Szentivánon, amikor Sárosi János az életet a halállal felcserélte (latin).

⁴³ TBK Ms. 634. 401–412.

Azt mondja az Isten (Jer 45:4): „*Íme akit én felépítettem, elrontom, akit plantáltam, kiszaggatom.*” Amely igékben jelenti Isten ő felsége, hogy ő felsége építi az országot, várost, ecclesiát, ő felsége is rontja el.

Építi. 1. Akkor mikor Isten az ő szent tiszteletit felállatja és igazán tisztelteti önnön magát, ebben bíznak vala a Sidók. (Jer 7:[4]) „*Templum Domini T. D, T. D.*” q. d.⁴⁴ Isten nem rontja el Jerusalemet, mert abban felépítette az ő szent tiszteletit. 2. Építi, mikor az országban, ecclesiában, városban igaz, jámbor, jó lelkiüsmertű fejedelmeket, bírakat, lelki tanítókat rendel.

Rontja, mikor az ő szent tiszteletit ki kezd fogyni. Ezt mondja (Deut 28:[47]) „*Nem szolgáltál engemet szüvednek örömeiben, vigasságában, mivel hogy mindenekkel bővölködtél.*” 2. Mikor elveszi Isten ő felsége a jó órállókat. Ezt sóhajtja keservesen Eliseus: „*Édes atyám, édes atyám, Izraelnek mind szekere, mind lovagi.*” Ezzel fenyegeti Isten Júdát és Jerusalemet in textu.⁴⁵

[402] 1. Fenyegetése az Istennek.

2. A dolog, mivel fenyeget.

1. *Kicsoda itt a fenyegető személy?* Responsum:⁴⁶ Azt mondja a propheta: A seregek ura, Istene.

Hívattatik azért az Isten a Szentírásban El Tzabaothnak. Deus exercituum. Mert ő felségének sok seregi vadnak, akikben ő felsége parancsol.

Azt akarja jelenteni azért a propheta a seregek urának neve alatt. 1. Hogy ő legyen önnön magától uralkodó méltóságos, dücsőséges Isten, minden seregek pedig ő felségének szolgálói. Amint ezt megvallja vén Simeon (Luc 2:[29]): „*Mostan bocsátod el, Uram, a te szolgálodat.*” 2. Hogy valamit akar és parancsol, annak végben kell menni, mert senki ő felségével ujjat nem vonhat, senki az ő akaratja ellen nem állhat, senki azt nem kérheti, Isten, ezt vagy amazt miért cselekeszed.⁴⁷

2. *Kit fenyeget?* A Jerusalembeliek, akik emberbe vetették vala bizodalmutukat, akik hallván az Istennek következendő ítéletét, azt mondják vala: Semmit nem félünk, mert hatalmas fejedelmink, hadnagyink vadnak, az ő erejekkel megmenekedünk. De megfenyegeti az Isten: „*Íme én el veszem,*” q. d. Hejába bíztok azokban, mert azok romlandó, mulandó emberek.

NB.⁴⁸ Meg szokott szégyenülni, aki emberi erőbe veti reménységét. Ennek adá meg Zsigmond király az árát, aki midőn a törökkel meg akarna ütközni, azt mondja vala:

---

⁴⁴ Templum Domini (latin): Az Úr temploma, az Úr temploma, az Úr temploma ez (Jer 7:4); quae dicuntur: amint mondva van (latin).

⁴⁵ In textu (latin): a felvett igékben.

⁴⁶ Responsum (latin): felelet.

⁴⁷ Bár a kérdés bibliai eredetűnek tűnik, ilyen formában a Szentírásban nem található. De hogy mégis olyan szókapcsolat, mely a kegyességi nyelvhasználatban állandósult formában hagyományozódott, jelzi, hogy gróf Bethlen Kata *Életének maga által való rövid leírásában*, az *Előljáró beszéd* első bekezdésében is így szerepel.

⁴⁸ Nota bene (latin): Jegyezd meg jól!

Si vel caelum rueret, summitatibus tamen hastarum sustinere possemus.⁴⁹ Ha az ég leszakadna is, kopjánk tetejével feltarthatnók.

Ennek adá meg László király Várnánál:

Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi,
Discite mortales non temerare fidem,
Me nisi pontifices iussissent rumpere foedus,
Non ferret Scythicum Pannonis ora iugum.⁵⁰

[403] 3. Mivel fenyegeti: Íme, én elveszem etc.

Íme: Ez olyan szó a Szentírásban, hogy valamikor a dolognak eleibe tétettedik, de gyakrabban nagy dolgot jelent. Így Luc 18:[31]: „Íme felmegyünk Jerusalembé.” Jelenti micsoda rettenetes dolgok mennek végbe, és ő halálában, itt is azért *jelenti*, micsoda rettenetes dolgot akar Isten végbe vinni, azt mondja.

Elveszem a támaszt, a táplálót. 1. Az halál által úgy mint amaz istenfélő Jósiást elveszi, akit sirat Jeremiás is az éneklő férfiakkal ezt mondja: Lament 5:[16]) „Elesett a mi fejünknek ékes coronája, jaj minekünk, mert vétkeztünk.” 2. Mikor az uralkodókat megváltoztatja természetekben. Erről mondja Esa 29:14 „Íme csuda dolgot cselekszem én e néppel, elvesz az ő bölcsességek és az ő értelmek elrejtí magát.” Ez is Isten nagy ítéleti, hogy akitől jót kellene várnunk, azok is ellenünk támadnak, igazságunkat elfordítják.⁵¹

<Kergén jár Isten a csapással, nem csak szívet, így Jerusalembé és Júda szív[ét] is három csapással fenyegeti Isten.>⁵²

1. A politiát,⁵³ abból elveszi a hatalmast, az hatalmason érti a fejedelmeket, királyokat, akik által akarja jó akaratjokat Isten igazgatni az ő népén. Ezek oly méltóságos személyek, hogy mivel Istennek képét viselik, isteneknek is hívattatnak. „Ego dixi dii estis.”⁵⁴ Moses felől: „Ego te deum Pharaohonis.”⁵⁵ Rom 13:1 „Minden lelkek alája vetessenek a felső hatalmasságoknak, mert nincsen hatalom, csak Istentől.”⁵⁶

2. A hadakozót. Akik fegyverekkel oltalmazhatnák az országot, amilyenek voltak Josue, Gedeon, Sámson, Dávid etc.

3. A bírót. Akik a népeknek igaz ügyét forgathatnák, és az szegény mellett kikelhetnének. Akiknek írja Isten: „Szegént ítéletek igazan, és könyörüljete az árván, ügyét a szűkölködőknek erőszaktól megmentsétek.” (Psal 82:3)

⁴⁹ A történet egyik megfogalmazása Bonfininél: „...sed ne celi quidem, si forte ruerent, quorum ruinae stantibus hastis subire possemus.” BONFINI, 1936, 34 (Liber II. Decas III. 147.); Nadányi Jánosnál: „...ut illis hastis coelum ruens fulciri posse jactarent.” NADÁNYI, 2001, 170.

⁵⁰ I. Ulászló király Janus Pannoniusnak tulajdonított sírfelírata. SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2012.

⁵¹ A sorok közé besúruva egy sor nem olvasható.

⁵² Besúruás egy törölt szövegrész mellett.

⁵³ Politia (latin): kormányzás.

⁵⁴ Ego dixi dii estis (latin): Én mondtam: Istenek vagytok ti. Zsolt 82:6.

⁵⁵ Ego te deum Pharaohonis (latin): Istenévé teszlek téged a Faraónak. 2Móz 7:1.

⁵⁶ Besúruás egy törölt szövegrész mellett.

1. A becsületest, akik mind természetekre, tudományokra és kegyességekre nézve becsületet érdemelnek. 2. A tanácsost, akik jó tanácsokkal tudnának a népnek szolgálni. 3. A vén embert, akik a régi dolgoknak tárházi, és *ex experientia*⁵⁷ el-el mennek a népet igazgatni.

[404] 2. Az ecclesiából *az ékesen szólót*.⁵⁸ Szép áldása ez az Istennek, mikor az ecclesiában olyan személyeket rendel, akik értelmesen ki tudják mondani az Istennek akaratját. Az Istennek Fia oly ékesen szóló volt, hogy mikor fogásán küldöttek volna a Phariseusok, azt mondják a szolgálak: „Soha ember úgy nem szólott, mint ez.” [Ján 7:46] A jövendő mondót, a prophetát, akik az Istennek akaratját megjelentik. Amint voltak Saul papjai is. (Bethlehembe menvén megijedtenek vala [--]).

3. Szólott a mesteremberről is. Bezzeg ez is nagy látogatása az Istennek, mikor a mesteremberek úgy megfogyatkoznak, hogy csak vas élesíteni is más nemzethez megyen az ember, mint a Sidók a Philisteusok közé (1Sam 13:19)

4. Említi a kenyeret és a vizet, amely az ember testi életeknek fundamentuma, azt mondja, hogy elveszi a kenyérnek és víznek az erejét. Betelik itt amaz Isten átka (Lev 26:26) „Elveszem a kenyérnek táplálásra való erejét, tíz asszony állatok sütnek nektek egy kemencében, és mérték szerint leadják azt tü nektek, esztek és meg nem elégsztek.”

Azokat a megemléltett személyeket pedig nevezi támaszoknak, táplálóknak.

Támaszoknak, mert miképp a kerteket, házakat, kerítéseket támaszok tartják, de ha elvonják mellőleket, eldőlnék végre, mint mikor Sámson megrántotta a háznak oszlopot, amelyben mulatnak vala a philisteusok, s nyakokba szakadt az épület. Azonképpen a megemléltett méltóságos személyek oszlopi a politíának, ecclesiának, hogy míg fennállnak, addig jól van dolgok, de mihelt csak eldőlnék, a veszedelem beteszi lábát.

Táplálóknak, mert amiképpen a jó atyák s anyák, tutorok nevelik, táplálják az ő gyermekeket, de ha elesnek mellőlök, mindjárt megcsüggednek, és még az ág is sújtja. Úgy az országnak, ecclesiának táplálói, nevelik őket, míg élnek, de ha eldőlnék, árva-képp maradunk és velek együtt minden jó elmegy, amelyért siratja Eliseus Illyést: „Édes atyánk” etc.

[405] Pars 2.⁵⁹ Mivel fenyegeti? És adok öneki gyermek fejedelmeket. Hiszem, azt mondja Dávid Psal 8:[3] „A gyermekek, csecsszopók által viszi végbe Isten az ő dücsőségét!” Responsum: Ne úgy értsd, hogy üdövel adna nekik gyermek fejedelmet, hanem erkölccsel, aki számba sem tudja venni édes nemzetének keserves romlását, nyomorúságát. Bezzeg ez immár mindeneket siralomra indíthat. Mit mondanál az olyan gyermek felől, aki mikor édes atyját temetik, akkor is játszik és örvend. Ilyen magistratussal fenyeget az Isten hogy mikor az ország romol, pusztul, akkor is esznek-isznak, nem veszik észbe édes hazájoknak nagy kárát.⁶⁰

⁵⁷ *Ex experientia* (latin): tapasztalatból.

⁵⁸ Szélsőjegyzet a mondat mellett: „Ékesen szóló. Fészket tüzednél ne tarts. Az tüzet karddal ne szurkold.”

⁵⁹ Pars 2. (latin): második rész.

⁶⁰ A végső soron Sigismund von Herberstein (1486–1566) karintiai származású diplomatára visszamenő toposz motívumtörténetét feltárja: KECSKEMÉTI, 2011, 257.

Mi lesz ebből az adományból? Gyermekek uralkodnak őrajtok, és ilyen módon a község között egyik a másikat megnyomorítja, a gyermek a vén emberen uralkodik, az elvetetett alávaló a tiszteletesen. Így fordul fel a jó politia, a respublica, így fordulnak fel mindenek fenékkal.⁶¹

[406] Doctrina:⁶²

Megbecsülhetetlen kárt vall az ország, város, ecclesia, mikor istenfélő támaszítol, táplálótól fosztatik meg. Tudta ezt Eliseus, ezért siratja Illyést: „Édes atyám, édes atyám.” Ezzel fenyegeti Isten Jerusalemet és Júdát in textu. Ugyanis mert valameddig a városok jó kőfala meg nem bomlik, nem nyargal addig szabadosan az ellenség. De mielőlt lermol, szabadjában mehet. Így valameddig jó támasza van a népnek, addig jól van dolga, de ha eldőlt, árván mindjárt ömlik a nyomorúság.

1. Lóth alig ére ki Sodomából, mindjárt következék a kénköves tüzes eső.

2. Noé mielőlt belépett a bárkába, mindjárt következett a vízözön.

3. Josafát meghala, mindjárt elpusztíttatik az ország. (2Cron 21:17)

4. Elaluvék Jósiás, következék a babiloni vas keménye. (2Reg 25)

5. Nyugonni ment Salamon, csak a karéja maradt országának.

6. Elragadtatik Illyés propheta, nemsokára Izraelre veszedelem következék, Samariának metropolis városának megszállása, abból következett nagy éhség, hogy egy szamar fejét 80 ezüst garason vennének, egy véka galamb ganét 5 ezüst garason (2Reg 6:24[-29]) és még gyermekét is megenné az asszonyember.

7. Mert az istenfélő kegyes emberek mind áldást, mind átkot nyerhetnek a népre. Jákobért az Isten megáldá Lábánt. Josephért a Putifár házát, Ábrahámért Abiméleknek egész házát magtalansággal veré meg.

[409] 3. Megbecsülhetetlen kár,⁶³ mert minden oltalom, gondviselés egy lesz ilyenkor.

Dávid ezzel az gondolattal rígatja az Izrael leányit: „Izraelnek leányi, sirassátok a Sault, aki bársony ruhába jártat vala tüteket, és arannyal ékesíti vala a tü ruháitokat” [2Sam 1:24]

4. Mert az ilyeneknek elesések jót nem jegyez. Mikor a madarak az ő szokott szállásokat el kezdik hadni, másúvá kezdenek fészkekkel költözni, számot tartottak ím az emberek, hogy annak a helynek veszedelme következik, vagy földindulás, vagy pedig egyéb ártalmak, mint amikor a hangyák költözni kezdenek, jele, hogy víz borítja el fészkeket. Így mikor a nagy emberek elhaldogálnak, gyakorta veszedelmes üdők következnek utána. Ez okon mikor egy ősz istenfélő embernek azt mondanák, hogy a hó meglepte volna a fejét, azt felelte, hogy mikor az hó elolvad, sara leszen annak, jelentvén, hogy boldogtalanság fogná követni halálát.

⁶¹ Topikusnak tűnő megállapítás, vö. a Szencsey-daloskönyv egyik énekével: „Fenékkal fölfordult már ez széles világ. / meg holt Mátyás király, oda az igazság...” Idézi: TURÓCZI-TROSTLER, 1942, 3.

⁶² Doctrina vagy documentum (latin): tanulság, tudomány, a prédikáció szerkezeti egysége.

⁶³ Kb. másfél sor áthúzva: „Mert az ilyen jó támaszoknak elesések, eldülések igen káros”. Fölé írva idegen kézzel: „Megbecsülh[etetlen] kár”.

Arguitio:⁶⁴ Vétkeznek, akik a nagy támaszoknak eleséseken semmit nem szomorkodnak, hanem inkább örülnek, csak akik vagy tiszteteket vagy jószágokat kívánják. És ezzel vizsgáltják magokat: 1. *De ők is csak emberek voltak*, meg kellett halni. Ilyes, de jó kegyes, jámbor, haza szolgálatjára termett emberek voltak. A mi elménket vagy ki keveset talál abban. Diogenes egykor lámpást gyújtja Athenasban fényes nappal, kérdik, mit keres, azt mondja, hogy *embert*. Mutatják a piacon a sok embereket, csak azt feleli: Azok emberkéek. Amellyel jelenti, hogy kevés a jó ember, s így szól.⁶⁵

E végre Metellus Numidicus, mikor Cornelius Scipio meghalt volna, a népet közönséges sírásra indította ilyenképpen: *Adeste cives, lugete viri, columna urbis concidit.*⁶⁶ Mert a levágott fának csemetéje újra hajt, de a hasznos emberek helyében nem hamar lesz más. 2. *Mást ad Isten*. Úgy talán, de Sámuel propheta helyett egyedül adá Sault, Salamon [he]lyett Roboámot. Jó törvényes magistratus he[ly]ben hamis bírát, aki sem Istent, sem embert nem gondol. (Luc 18: [2])

Valóban vagyunk részünk ebben a boldogtalan üdőben, miképpen látogat münket is a nagy Isten, mikor megnyomorodott országunknak egyik támaszát, szegény Ecclesiánknak egyik táplálóját, méltóságos Sárosi János urunkat Isten, közülünk a halál által kiszólitá.

Valóban országunk támasza vala.

14szer követ más országban.

Rabvasat is viselt Konstantinápolyban.

Császárral, vezérrel sokszor volt ő szemben,
nyomorult hazánknak úgy szolgált ügyében.⁶⁷

[410] Ecclesiánknak táplálója. Tanúbizonyyságot tehetnek erről Erdélyben letelepedett Unitaria Ecclesiáink. Mikor hazánk szíve csak meg nem hasadna, látván szomjúval való epedését fiának, miképpen az Isten angyala mutatá egy forrást, úgy mutatta vala Isten mű nekünk e víz nélkül való üdőbe vizsgáltásunkra. Mert miképpen fájt Márdokeusnak édes nemzetének szomorúsága, és teljes tehetsége szerént munkálkodott megmaradásán. Úgy fájt öneki is, és úgy munkálkodott édes nemzetének megmaradásán. *Úgy cselekszik Isten, látjuk, mű* velünk, mint Sámson a filiszteusokkal, a házának oszlopát, akiben vígan mulatnak vala, nyakokba szakasztá, és többet öle meg, mint életében, akiket agyonvert vala. „Horrendum est incidere in manus Dei viventis.”⁶⁸

⁶⁴ Arguitio (latin): feddés, a prédikáció következő szerkezeti egysége. Az ezt követő három bekezdés egy kis kutyanyelven van a kötetbe kötve a 408. lapon.

⁶⁵ DÖMÖTÖR, 1992, 118. (194. sz.)

⁶⁶ *Adeste cives, lugete viri, columna urbis concidit* (latin): Gyertek polgárok, sírjátok, férfiak, ledőlt a város oszlopa. Az exemplumot Dömötör Ákos katalógusa nem ismeri.

⁶⁷ A prédikáció Szentpáli N. Ferenc 1699-ben (RMK I. 1541) és 1701-ben (RMK I. 1625) megjelent, *Verbóczi István Törvény Könyvének Compendiuma* című művéhez írt, Sárosi Jánoshoz szóló ajánló verséből idéz: VARGA, 1988, 66 (7–8. vsz.)

⁶⁸ *Horrendum est incidere in manus Dei viventis* (latin): Rettenetes dolog az élő Istennek kezébe esni (Zsid 10:31).

De miért cselekszi ezt az Isten?

1. Hogy ezzel megmutassa, hogy ha szintén nagy emberek is, de ugyan ők is csak halandó emberek. 2. Hogy ezzel a népet megbüntesse, akik életekben semmit se becsültek. 3. Hogy a következő veszedelem előtt eltakarítsa: Auferuntur ante tempus boni, ne diutius vexentur a noxiis.⁶⁹ 4. Hogy sok szenvedések után nyugodalommal jutalmaztassa meg].

Apoc. 7:[13] „Akkor megszólítja engemet egy a vének közül, és mondá” ~

Oh boldog Isten, megérdemljék a mi sok bűneinkért [---] etc.

Térjünk meg, hogy az Isten könyörüljön etc.

Féljetez azért, Keresztyének, hogy az ilyen nagy oszlopoknak hertelen halálok valami nagy változást ne hozzon. Melyet az Istennek irgalmassága és a szűves megtérés előzön meg, melyet nem csak kérünk, hanem egészen a könyörülő Úr Istent esedezni meg nem szűnünk.⁷⁰

2.

Temetési prédikáció Sárosi János felett

1703

TBK Ms. 634.

[413]

<Cum Spectabilis ac Generosus Dominus Joannes Sárosi tumularetur>⁷¹

Textus: 2Reg 2:11–12.

Lőn pedig, mikor mennének és menvén beszélgetnének: íme egy tüzes szekér tüzes lovakkal egyben elválasztá őket egymástól, és felmenvén Illyés a szélvészben az égen. Eliseus pedig ezt látván kiált vala: Édes atyám, édes atyám, Izraelnek mind szekerei, mind lovagi, és nem látá őtet többé.

Két jeles jámbor istenfélő emberekről emlékezik a Szentírás: akik halált nem láttak, hanem elragadtattak az emberi társaságból. Egyik Énokh, másik Illyés. Akiknek elragadtatásuk módja, alkalmatossága némely dolgokban egyez, némely dolgokban különböz.

⁶⁹ „Auferuntur ante tempus boni, ne diutius vexentur a noxiis.” (latin) A jókat idő előtt elragadja, hogy ne szenvedjenek tovább a vétkesek által.

⁷⁰ A lap alján egy idegen kézzel besúruva: Jól van hát őneki dolga, de ~. A következő két oldalon (411–412. lap) egy másik – idegen – kézzel írt, vegyesen latin és magyar nyelvű szöveg *Praecambulum in funere...* kezdettel, ami tartalmában nem kapcsolódik Sárosi János temetéséhez; a kézírást Homoródszentmártoni Kovács Jánoséval azonosította: SZIGETI MOLNÁR, 2024, 28.

⁷¹ Idegen kézzel a lap felső sarkába írva: Amikor tekintetes és nemzeti Sárosi János urat temették (latin).

Egyez ebben, 1. hogy miképpen Énoh elragadtatott s nem találtatott az emberek között, amint erről tanúbizonyságot teszen az Istennek könyve. (Gen 5:24). Mivel Énoh szüntelen Istennel járt, nem talál[ta]tott seholt, mert Isten felragadá ötét. Úgy Illyés sem találtatott seholt, amint erről mind a lecke, s mind az alább való versek tesznek tanúbizonyságot, mert 50 erős férfiak harmadnapig keresték, de nem találták. 2. Hogy mind a kettő akkor ragadtatott el, mikor a nép nekiszéllhűdt volna a gonoszságának. Énoh akkor ragadtatott el, mikor az első világ nagy testi bátorságba készült való élni. Illyés mikor az Izraelnek népe a rút bálványozásra vetemedik, kitől ám ugyan számkivetést is szenvedte. (1Reg 19).

[414] De különböznek is, 1. mert Énoh elragadtatván nem íratattik, hová ragadtatott el, noha kétség nélkül ő is az egekbe vitetett. De Illyés úgy ragadtatott el, hogy a hely is megíratattik, hogy az égbe ragadtatott el. 2. Énohot senki nem kereste. De igen Illyést. 3. Énohot senki nem siratta, de Illyést siratja az ő tanítványa, Eliseus in textu. Lőn pedig:

1. Illyés prophetának elragadtatása,
2. Eliseusnak azon való keserves siralma.

Lőn pedig mikor mennének. Vajon ki? Kivel? Illyés Eliseussal az ő tanítványával, mert jóllehet kényszerítette Illyés, hogy maradjon el tőle, de azt mondá: „Él az Úr, a te lelked, hogy el nem hagylak tégedet.”

És menvén beszélgetnének: Vajon miről beszélgettek? Ezt az Istennek lelke meg nem íratta, de kétség nélkül beszélgettek 1. az ő prophetiái tisztiről, miképpen kellene neki tisztiben, hivataljában eljárni a bálványozással és istentelenséggel megrakodott nép között. Hihető, hogy ez okon is kíváná az Illyés propheta lelkének kettős mértékét, hogy az ő tisztiben jobban eljárhatna. Eliseus is azért bocsátá vissza palástját, és így prophetiai tisztiben, hivatalában állíttaték. Olvasmány [(2Kir 2]:13–15) 2. Beszélgettek Jéhunak, Izrael királyságára való felkenettetése felől, ki a bálványozókat Izraelből kivesztené, mely meg is lőn (2Reg 9:1–8)

Íme tüzes szekér és tüzes lovak elválaszták őket egymástól. 1. Micsoda tüzes szekér volt ez? Ezen értethetik a fényes felhő, melybe mint egy szekérbe tettetett Illyés. Méltán is, mert 1. az Isten is a felhőkön mondatik járni. (Psal 104[:3]) 2. Mert az Úr Jesus Christus is fényes felhőbe, mint valami szekérbe ment fel az egekbe. (Act 1:9). 3. mert ilyen felhőbe mondják eljönni az ítéletre is (Matth 24:30) 4. Mert az ítélet napján is akik eleveségben találtatnak, ilyen felhőkben vitettetnek az Úr eleibe. (1Thess 4:17)

A tüzes lovakon pedig értetnek: Az Istennek szent angyali, kik abban a tüzes szekérben, fényes fellegben voltak. Ki tetszik innen: 1. Mert ilyen lovakoknak ábrázatokban jelentek meg az angyalok Eliseus oltalmán. Kimenvén Géházi (2Reg 6:17) meglátja a siriái király vitézét, akik mentek vala Eliseus fogására, és mikor meglátta volna Géházi, befutá az urához és mondá: „Jaj, jaj, édes Uram, mit cselekedjünk? Felele Eliseus: Ne félj, mert többen vadnak művelünk, hogy sem mint övelek. És könyörgé Eliseus és mondá: Oh Uram, nyisd meg, kérlek, az ő szemeit, hadd lássa. És megnyitá az Úr az ő szolgájának szemeit, és meglátá, és íme az hegy rakva vala tüzes lovakokkal és szekerekkel Eliseus

körül.” Erre nézve mondja Szent Pál (Heb 1:7) „Facit ministros suos flammam ignis”, az ő szolgálait tüzes lánggá teszi.

Illett pedig ez Illyés prophetához, 1. Mert ő az ő isteni buzgóságában úgy gerjedez vala, mint a tűz. 2. Mert az ő földi csudatételébe is gyakorta forog vala a tűz. 3. Mert az Isten is sok dolgokat viszen végben tűz által. Mosesnek a csipkebokorban tűznek lángjában jelenék meg. A törvént is az Hóreb hegyen tűz és láng között adta ki. Megállhat az, hogy az tüzes szekér fényes felhő vala, a tüzes lovak ismét az Istennek angyali.

[416] És felmene Illyés a szélvészben az égbe. Objectatio:⁷² Hiszen mostan hallok, hogy tüzes szekérben mene fel, hogy mondatik hát szélvészben felmenni. Responsum: A szélvész egyebet nem jelent, hanem Illyésnek hertelen való elvittetését az angyaloktól, melyre nézve sebes szélhez is hasonlíttatnak az angyalok. (Psal. 104:3) Elvittetett hát a szélvészben ~ nagy hertelen, nagy sebességgel.

Az égbe. Nem maradott hát a levegő égben, mert ott nincsen a szenteknek lakóhelyök, hanem az ördögöknek (Eph 2:2). Sőt Chrisostomus⁷³ azt mondja, hogy csudálkoztak az ördögök rajta, micsoda tüzes szekér megy megyen az ő országokon által. 2. Mit csinált volna ott, ha ott maradott volna? 3. Mert nem lehetett volna nyugalma a sok szélzuható mennykövek miatt.

Nem maradott a csillagos égben, mert ott is semmi nyugalma testére nézve nem lehetett volna, mivel hogy napkeletről napnyugatra szüntelen vitetvén a forgások szerint.

Vitette hát az harmadik égbe, mely az üdvözült lelkeknek helyek. Nem ment hát a földi Paradicsomba. Lásd erről Enokh elragadtatásáról, si velis.⁷⁴

[417] Pars secunda.⁷⁵

Lássuk, mint siratozza:

Édes atyám, édes atyám. Siratja, mert látja vala, hogy mind ő maga személyében, s mind pedig az Izrael micsoda nagy hasznos embertől fosztatott volna meg, akinek haszna még sokakra terjedhetett volna. 2. Mert fél attól, hogy talám Izraelből vele együtt minden jó kiment. 3. Mert tudja vala, őreája mely kemény és súlyos gondot hagyott volna, tudn[iillik] a kemény nyakú Izrael népének igazgatását.

Hogy pedig atyjának mondja, cselekszi ezt nem azért, mintha természet szerint ő nemzette volna, hanem 1. Az ő atyai indulatjára nézve, ki őtet úgy szerette, látta, halotta, mint az édes atya gyermekét.⁷⁶ 2. Az ő tudományára, tanítására nézve, mert az Istennek beszéde által írja szinte a bálványozásból mint valami mélyből kihúzá, és az eke mellől elhívá (1Reg 16:16). Így mondatnak a tanítók atyáknak, akik az Evangélium ál-

⁷² Objectatio (latin): ellenvetés, retorikai fogás, az ellenfél várható érveinek előhozása, amire a következőkben maga válaszol.

⁷³ Chrisostomus, Aranyszájú Szent János (347–407) görög egyházatya, konstantinápolyi pátriárka.

⁷⁴ Si velis (latin): ha akarod.

⁷⁵ Pars secunda (latin): második rész.

⁷⁶ A következő mondat a szövegben át van húzva: „A mely csak innen is kitészik, hogy az eke mellől hívá el (1Reg 19:19). És nem hagyá, hogy a bálvány az házban nevelkedjék.”

tal szültek Istennek fiaikat, mint Szent Pál (1Cor 4:15). 3. A tiszteletre nézve, mert mint atyját, úgy tisztelte. Evégre nevezé az Izrael király is Eliseust atyának (2Reg 6:21).

[418] Nevezi másodszer Izrael szekereknek, lovagjának, 1. mert ennek előtte a két-tőből áll vala, úgy mint szekerekből és lovagokból az hadnak erőssége, q. d. Illyés sokkal nagyobb erősségére és dücsőségére Izrael országának, hogy mint a király és az ő sok erős hadai.

[---]⁷⁷

És nem látá ötet többé. Nagy keserűségére esett, mikor Szent Pál az Ephesumbeli vénektől búcsúzik (Act 20[:25]). „Nem látjátok az én orcámat többé.” Oly keservesen esett ez önekik, hogy Szent Pálnak a nyakára esvén úgy csókolták, és úgy siratták.

Ezékiás király amikor megizente Isten, hogy rendelje el házát, meg kell halni, ezzel siratja magát: Nem látom többé az embert az élőknek társaságában.

Eliseus is ~

[419] Doctrina:

Soha nincs oly kegyes, istenfélő, jámbor, hazája, ecclesiája szolgálatjára termett ember, hogy vagy egy úton, vagy más úton ettől a világtól meg ne váljék. 1. Mert arra elragadtattak mind Énokh, Illyés in textu, avagy meghalnak, mert Isten szava: „Én mondám, istenek vattok” etc. [Ján 10:34] Avagy reméljék csak, elválasztatnak úgy, mint akiket az ítélet napja elevenségben találанд. Erről mondja (1Cor 15[:51]) „Íme titkos dolgot mondok tü nektek, nem mindnyájan aluszunk el, de mindnyájan elválasztatunk.” De ugyancsak meg kell ettől válnunk. 2. Mert ez a világ senkinek nem örök jó háza. Ezt vette volt eszébe amaz Jákob patriarcha, aki midőn megkérdetett volna Pharahótól, hány esztendő volt, azt mondja: „Az én bujdosásomnak napjai százharminc esztendők, kevesek és nyomorúságosak voltak csak.”

Dávid is azt mondja a Soltárban: „Hallgasd meg, Uram, az én imám és az én könyörgésem vedd füleidbe, mert én teelőtted jövevény, bujdosó vagyok.” q. d. Noha hatalmas királynak láttatom én lenni, mindazáltal tiéd, Uram, a föld, én pedig csak jövevény és bujdosó vagyok. Példa amaz méltóságos úr, akit ma ~

Arguitio:

Akik a világi vétkezes élethez ragaszkodnak, ezeket intette meg a szent apostol (Rom 12:1) „Kérlek tüteket, atyámfiai, az Istennek irgalmasságára” ~

Et:⁷⁸ „Ne szeressétek e világot” [1Ján 2:15] ~

[420] 2. Doctrina: A kegyes, istenfélő embereknek e világból való kimúlások az ország, az ecclesiák nagy kárát nézik. Ezt vallja meg Eliseus „Izraelnek, mind szekere” etc. 1. Mert ezek őrállók, kik az Istennek sok rendbéli ítéletit fordítják itt. Példa Moses, úgy

⁷⁷ Kb. féloldalnyi üres hely a lapon, ahová másik kéz – Homoródszentmártoni Kovács János – három sor latin szöveget írt, aminek a közlésétől eltekintek.

⁷⁸ Et (latin): és.

esedezett az Istennek, hogy ezt mondja az Isten: „Bocsáss el engemet, Moses, hadd rontsam el ezt a népet.” Elé hozza Dávid (Psal 106:23): azt mondja, hogy mint a megszállott vár törésén szokott berohanni az ellenség, úgy indult vele a Sidók romlására az Isten, de Moses a törésre állott, könyörgésével megtartóztatta az Istent. 2. Mert ők pásztorkok, de ha a pásztorról megfosztatik a nyáj, azután csak bolyong, azután csak farkas kaszájára jut. De ha elesik is az pásztor, béresre jut a nyáj: tudjuk, mit mond erről Urunk: „Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est” [Joh 10:13].⁷⁹

Ilyen nagy kárunk van minékünk a mi Urunkban, nagy jó Urunkat, ecclesiánknak patronusát teszik ma a földben K. hely. Akiról méltán elmondhatja ma az ország, ecclesiánk: Édes atyánk, édes atyánk, Erdélynek, az ecclesiáknak mind szekeri és lovagi ~ erőssége és ékessége.

3. Doctrina: Megengedett dolog az, hogy az istenfélő jó támaszoknak halálokon az emberek sírjanak. Így siratá az Isten népe Mosest és Áront a pusztában. Így siratá Eliseus Illyést: Édes ~

Oh bizony, nekünk is volna kit siratnunk e mai napon, a mi jó patronusunkat, Sárosi Jánost, mert mű vagyunk ma az Illyéstől megfosztatott Eliseusok, országok népe s Izraelek, kik elszélesztettek, és ma földbe teszik ő Illyéseket.

[421] Sirathatja ezt az ország, annak mind statusi. Sirathatják ezt az ecclesiák. Sirathatják, akiknek sokszor assistentiával volt. Sirathatják a sok tekintetes, nagyságos úrfiak, deákok, akiket tanított, oktató, promoveált, és azt mondhatják: „Édes atyánk, édes atyánk.”

4. Doctrina: De közönséges tanulságunk ez legyen: *Az Isten az ő igaz szolgálait e földön dicséretesen viselt dolgok és a mellette való szenvedések után nyugodalommal megjutalmaztatja.*

Ez a földi fejedelmeknek itt szokások volt, ezt cselekedte Asverus király Márdokeussal, kit királyi ruhába öltöztette, királyi lovára ültetetté, és a városnak minden utcáin meghordoztatá, azt kiáltatá: Így lesz annak dolga, akinek a király tisztességét kívánja. De a Királyok Királya nem ideig tartó mulandó jutalommal, hanem örökké valóval jutalmaztatja meg az ő szolgálait. Példa Illyés propheta, ki jól viselé dolgait a Baál papjaival, megharcolá azokat, meggyőzé és megölé. Akhábnak és Jezabelnek istentelen fenyegetéseit elszenvetde, Akháziásnak követit visszatérítette és őtet szemtől szemben megfenyegette (2Reg 1:4). Mindezek után örökké tartó nyugodalomra által vivé.

Applicatio: A mi Illyésünk is eleget harcolt a világgal, eleget mocskolák vénségébe, de az ő jól viselt dolgaiért az Isten elragadta, ma téteti be Isten testét a földbe.

Az hol Isten addig édes Jesus meddig megjelenik [---] csontjait napfénytől akármely veszélytől ő megoltalmazza. És mindnyájan velünk, kik is mind meghalunk [---] feltámassza.

⁷⁹ Mercenarius a[utem] fugit, quia mercenarius est (latin): A béres pedig azért fut el, mert béres.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AK Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár / Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca
- MsR 1214 *Prédikációk vázlata*
- TBK Teleki–Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely / Biblioteca Teleki–Bolyai, Târgu Mureș
- Ms. 634 *Bölöni Pap Ferenc Halotti prédikációi*
- *
- BALÁZS
2022 BALÁZS Mihály: *Unitárius szövegek a prédikációról*, In: *Dávid Ferenc és a kortárs prédikációirodalom: A reformáció első generációi*, szerk. LOVAS Borbála – SZIGETI MOLNÁR Dávid, Budapest, A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2022, 9–25.
- BARTÓK
1998 BARTÓK István: *„Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”. Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Budapest, Akadémiai Kiadó – Universitas, 1998.
- BENCZÉDI
1887 BENCZÉDI Gergely: *Unitárius halottak és temetések (1692–1703)*, In: *Keresztény Magvető*, 22. (1887) 4. sz. 250–253.
- BONFINI
1936 Antonius de BONFINI: *Decades Rerum Ungaricarum*, ediderunt Iosephus FÖGEL – Béla IVÁNYI – Ladislaus JUHÁSZ, Tom. III, decas III. Lipsiae, Teubner, 1936.
- CSEREI
1893 *Cseri Mihály följegyzései*, kiad. FERENCZI Zoltán, In: *Magyar Történelmi Tár*, 3/16. (1893) 232–249.
- DÁNÉ
2006 DÁNÉ Veronka: *„Az önágyasága széki így deliberalá”. Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*, Debrecen–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2006.

- DOMOKOS
2023
DOMOKOS Márton: *Kompilációs stratégiák Homoródszentmártoni Kovács János egy prédikációjában*, In: *Keresztény Magvető*, 129. (2023) 2. sz. 177–184.
- DÖMÖTÖR
1992
DÖMÖTÖR Ákos: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1992. (Folklor archívum, 19.)
- ÉNYEDI
2016
Enyedi György prédikációi, 1. (67–99. beszéd): 2. Kolozsvári Kódex, Marosvásárhelyi Kódex, Sárospataki Kódex, Concionnes vetustissimae, kiad. LOVAS Borbála, Budapest, MTA–ELTE HECE – Magyar Unitárius Egyház, 2016.
- HARGITTAY
2001
HARGITTAY Emil: *Gloria, fama, literatura: Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*, Budapest, Universitas, 2001. (Historia Litteraria, 25.)
- HORN
2008
HORN Ildikó: *Új esztendőre köszöntő versek. Egy unitárius vers szerzőjének és datálásának kérdéséhez*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 9. (2008) 4. sz. 85–102.
- KÁRMÁN
2012
KÁRMÁN Gábor: *Szuverenitás és reprezentáció. Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében*, In: *Korall*, 13. (2012) 48. sz. 33–61.
- KECSKEMÉTI
2011
KECSKEMÉTI Gábor: *Latin humanizmus és anyanyelvű publicisztika egy 17. századi kálvinista prédikációban*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 115. (2011) 2. sz. 256–261.
- KELEMEN
1912
KELEMEN Lajos: *Pókai Sárosi János végrendelete (1706)*, In: *Keresztény Magvető*, 47. (1912) 5. sz. 294–298.
- KELEMEN
1923
KELEMEN Lajos: *Három régi unitárius családi följegyzés. Almási Gergely Mihály püspök, Suky László és Végh Ferenc följegyzései*, In: *Keresztény Magvető*, 55. (1923) 4. sz. 188–194.
- KISS–MACZÁK
2019
Átfedések: Szövegalkotás a 16–18. századi irodalomban, szerk. KISS Farkas Gábor – MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport – MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport, 2019.

- LOVAS
2024
- LOVAS Borbála: *Az Ms.R. 1214 és az unitárius prédikációhagyomány a 17. században: A kolozsvári Bölöni-kódex újraolvasásának tanulságai*, In: *A prédikáció rétegei a 17. században: Írók, másolók, kompilátorok, hallgatóság*, szerk. FÖRKÖLI Gábor – LOVAS Borbála – SZIGETI MOLNÁR Dávid, Budapest, A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2024, 75–129.
- LŐFI
1930
- LŐFI Ödön: *Adatok a bölöni unitárius egyházközség történetéhez*, In: *Keresztény Magvető*, 62. (1930) 2. sz. 103–113.
- LUFFY
2015
- LUFFY Katalin: *„Romlás építőinek fognak neveztetni”: Prédikatori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015. (Csokonai Könyvtár, 56.)
- MACZÁK
2014
- Közkinccs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014.
- MIHALIK
2016
- MIHALIK Béla: *Adalékok az unitárius nemesség kapcsolatrendszeréhez. Széplaki Petrichevich Horváth Ferenc és Pókai Sárosi Erzsébet elfeledett házassága*, In: *Turul*, 89. (2016) 3. sz. 98–102.
- MOLNÁR
2015
- MOLNÁR Dávid: *„...az nagy tengerből való folyóvíznek sebessége...”: Kolozsvári unitárius levéltári dokumentumok és nyomtatványok gyűjteménye Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek korából (1613–1648)*, Kolozsvár, Magyar Unitárius Egyház, 2015.
- MOLNÁR
2018
- MOLNÁR Dávid: *Unitárius könyvnyomtatás a gubernium idején*, In: *Keresztény Magvető*, 124. (2018) 1. sz. 100–127.
- NADÁNYI
2001
- NADÁNYI János: *Florus Hungaricus*, kiad. HAVAS László – ÓBIS Hajnalka – OROSZ Ágnes – SZABADI István – SZÜCS Gábor – TAKÁCS Levente – TEGYEY Imre, Debrecen, Kosuth Egyetemi Kiadó, 2001.

- NAGYARI
1900 *NAGYARI József prédikációja 1686-ból*, közli: SZÁDECZKY Béla, In: *Protestáns Szemle*, 12. (1900) 117–130.
- PAP
1917 PAP Domokos: *Adatok a papmarasztalás korának történetéhez*, In: *Keresztény Magvető*, 52. (1917) 3. sz. 128–137.
- PAPP
2015 PAPP Kinga: *Tollforgató Kálnokiak: Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015. (Erdélyi tudományos füzetek, 284.)
- PATAKI
1990 *Kolozsvári emlékirók 1603–1720*, kiad. PATAKI József, bevezető tanulmányt írta: BÁLINT József, Bukarest, Kriterion, 1990.
- PERGER
2018 PERGER Péter: *Újabb adatok a kolozsvári unitárius nyomda történetéhez*, In: *Keresztény Magvető*, 124. (2018) 1. sz. 128–151.
- RÁCZ
2007 RÁCZ Norbert Zsolt: *A racionális teológia és az unitáriusok (Különös tekintettel a 17. századi prédikációirodalomban fellelhető kartezianus elemekre)*, In: *Kellék*, 32. (2007) 127–142.
- RÉDIGER
1876 RÉDIGER Árpád: *A szőkefalvi egyház történetéhez. Sárosi János ítélőmester végrendelete*, In: *Keresztény Magvető*, 11. (1876) 5. sz. 329–332.
- RESTÁS
2013 RESTÁS Attila: „*Inter idiotas et rusticanos*”: *Szövegalkítás és tanítás egy bölöni unitárius kézíratos prédikációskötetben*, In: *Studia Litteraria*, 52. (2013) 3–4. sz. 189–203.
- RESTÁS
2015 RESTÁS Attila: *Két bölöni unitárius kézíratos prédikációskötet tanulságai: Zsidó–magyar sorspárhuzam, szövegátvétele, kritikátörténet*, In: *Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József – JANKOVITS László – SZILÁGYI Emőke Rita – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, Reciti Kiadó, 2015.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ
2012 SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: „*Romulidae Cannas*”, *avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője*, In: *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*, szerk. BÉKÉS Enikő – TEGYEY Imre, Debrecen–

- Budapest, 2012 (Classica – Mediaevalia – Neolatina, 6.)
183–194.
- SZIGETI MOLNÁR
2023
SZIGETI MOLNÁR Dávid: *Három felekezet egy székben: Egy kompilációtörténeti kuriózum*, In: *Lelkiségtörténeti szemle*, II, szerk. BAJÁKI Rita, Budapest, HUN-REN PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2023, 141–150.
- SZIGETI MOLNÁR
2024
SZIGETI MOLNÁR Dávid: *Piros fonal a háromszéki unitárius prédikációirodalom megszárgult szövetén: A Bánkódó lélek nyögési és egy korpusz összeállítása*, In: *A prédikáció rétegei a 17. században: Írók, másolók, kompilátorok, hallgatóság*, szerk. FÖRKÖLI Gábor – LOVAS Borbála – SZIGETI MOLNÁR Dávid, Budapest, A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2024, 21–74.
- TRÓCSÁNYI
1980
TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata, 1540–1690*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
- TRÓCSÁNYI
1988
TRÓCSÁNYI Zsolt: *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben (1690–1740)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- TÚRI
2015
TÚRI Tamás: *Unitárius prédikációalkotás a 17. század végén: Egy nyilvánosságra szánt iskolai prédikációskötet*, In: *Kultúrjav. Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahasznosítva. Fiatalok Konferenciája 2014*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes – FAJT Anita – GÖRÖG Dániel – MARÓTHY Szilvia, Budapest, Reciti, 2015, 197–214.
- TURÓCZI-TROSTLER
1942
TURÓCZI-TROSTLER Imre: *Fenékkal felfordult világ. Tanulmány a mesés képzetek köréből*, Budapest, Ranschburg Gusztáv, 1942, 1–32. (Klny. a *Libanon* 1940–1941. évfolyamából)
- VARGA
1988
Régi magyar költők tára. XVII. század 13: Szentpáli N. Ferenc, Felvinczi György, Pápai Páriz Ferenc és Tótfalusi Kis Miklós versei, kiad. VARGA Imre, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.